

Mielőtt megkérdezhetném, hogy mi történt már folytatta sírva, átkozódva, csikorgó fogakkal:

— Az átkozott csetnikek, a drázsisták, elárulták őket a németeknek, hogy minden csepp vérük változna gennyé és az utolsó falat hús élve rohadna le a csontjukról. Kétszázhatvan partizánt hoztak be, mind sebesültek, sokat a hátukon vittek a társaik. Mind csupa csont és bőr. A kötések véresek rajtuk s most mind agyonlövik őket. Alsóruhában voltak és mezítláb. Kékrefagyva, sebesülten, betegen és mezítláb . . .

A kezét szájára szorította, mintha vissza akarta volna tartani a zokogást.

Égő fejjel mentem tovább. Ahogy a főutcára kiértem, látom, hogy az utca tele van bámészkodókkal. Az emberek megálltak, mindenki egy közéledő kis csoportot nézett.

Nagyon fiatal leányt kísért több német katona. A lányon vékony kis blúz volt, házi szövésű ráncos szoknya és a kopott kendő alól kilátszott világos szőke haja. Mezítláb ment a keményre fagyott havon. A lábai kékes vörösek voltak és ahogy ment, minden lépésnél ottmaradt a hóban véres lábnyoma. Mögöttem beszédet hallottam.

— Tizenhétéves, tanítóképzői növendék, zsidó lány. Amikor a németek jöttek, falura szökött. Ott dolgozott egy parasztnál, mint cseléd. Valahogy megtudták a csetnikek és átadták a németeknek.

Már régen befordultak a Gestapo épületének kapuján, az emberek is elszéledtek. Csak én álltam még mindig a fal mellett és néztem a fagyott hóban a véres lábnyomokat.

Valievó, 1941

A FEKETE EMBER

Irta: Lóric Péter

A Vajdaság, amely a magyarok bejövetele előtt már szláv népek tanyája volt, a törökök balkáni beözönlése idején, a rigómezei csata után (1389) egyre inkább a nemzeti és joblággyi elnyomás és nyomor elől északra menekülő szerbység lakóhelyévé vált. Telepítettek szerbeket a Vajdaság területére a szerb deszpóták is, akik egyúttal magyar főurak is voltak és az akkori Magyarország területének jórészt, mint sajátjukat birtokolták. A nagy birtokok körül folyt az állandó beháború az ország urai pl. a Hunyadiak, Brankovicsok között, akik felváltva voltak tulajdonosai a Vajdaságnak is. Brankovicsnak birtoka volt akkor egyebek között Tokaj, Munkács, Szatmármegye, Debrecen, Szolnok is északon, míg a mi vidékünkön övé volt Világos (110 falu), Becse (ötszázezer hold), Becskerek, Szlankamen, Titel, Mitrovica, Zemun, Kupinovo, a tiszamenti vidék Csurog és Zenta között és több más uradalom is. Ebben az időben a nagy nyomor, betegségek és háborúk következtében a nép sorai annyira megritkultak, hogy csak egyharmada maradt meg az egykori kisszámú lakosságnak és így — mert munkáskéz hiányában a földnek akkor sem volt értéke — a Brankovicsok, Hunyadiak s mások is más vidékről telepítettek át jobbággyokat, vagy egyszerűen átcsábították ideiglenes jobb munkafeltételekkel a más birtokáról a zsellért. Ilyen jobbággyvédő politikát folytatott és erről lett híres és népszerű Hunyadi Mátyás is; míg Brankovics idegenajkú feleségét a szerbiai nép, mint az »átkozott Jerinát« emlegette, mert az akkori idők szokása szerint urdolgával építette várait a török ellen.

Az időtájt kezdtek átlérni a természetbeni szolgáltatásokról a pénzbeli szolgáltatásokra, az egyre inkább térhódító pénzgazdaság hatása alatt és, míg a jobbággy termékeit adta az úrnak ezek a szolgáltatások sohasem lehettek túlnagyok, mert

hiszen nem kérhető az úr többet, mint amennyit fogyasztani tudott, — most a pénzköltésnek és így a pénzbeli követeléseknek semmi sem vehetett határt s a szolgáltatások egyre nőttek s velük a nyomor. Balkánon és Vajdaságban, Horvátországban vagy Magyarországon egyaránt. Az állandó háborúk, várépítések, jobbágykatonáskodás csak növelték a terheket, mert a katonáskodó jobbágy nem művelhette földjét, viszont a katonaság, a háborúskodás pusztította termését. Másrészt pedig a katonáskodás növelte önértétét, bátorságát. Az első parasztlázadás a zágrábi püspök birtokán tört ki még 1339-ben. Az 1430—37-es években Brankovics birtokán voltak lázadások, míg 1437-ben a helyi mozgalmak országos jelentőségűvé nőttek, különösen Erdély területén.

Mátyás idején egyelőre nincsenek parasztfelkelések. Maga Mátyás a nagy jobbágyhiányban csak négy év alatt (1480 körül) kétszázezer szerbet telepített át az akkor már török uralom alatt álló leigázott Szerbiából, Persze ez a helyzet nem tartott soká. Mihelyt volt elegendő jobbágy rögtön súlyosbították a szolgáltatásokat és megvonták és lehetetlenné tették a jobbágy költözését is. Huszonöt főúri család birtokán lakott a jobbágyok 50%-a, a huszonöt akaratától és érdekeitől függött hát az ország sorsa. A legzadagabb közöttük Zápolya János, az ország 8%-ának volt ura és birtokosa. 1495-ben az urak megtiltják a vadászatot, 1500-ban újra bevezetik a telepítés idejére felfüggesztett tized fizetését. Faháncs kenyeret eszik a jobbágy és az érsek attól fél, hogy a szerbek visszaköltöznek akár a török területre is, 1500—1508 között sok volt a szűk esztendő, 1509—1510-ben a legyöngült népet a pestis tizedelte meg. A szűk esztendő éhínséget jelentett akkoriban, mert a jobbágy az úrdolgát nem számítva is — jövedelmé kétharmad-részét (64%-át) adta nemesnek, egyháznak, államnak, míg a vadászati jog megvonása annyit jelentett, hogy a jobbágy nem írhatta földjén az elszaporodott vadat, viszont túrné kellett, ha az úr kis földesekéjét tippora vadászás közben. Így került sor az 1514-es Dózsa lázadásra a szlovén parasztlázadásával párhuzamosan. Dózsa Székely György lázadásának színtere jórészt a Vajdaság volt, Kalocsán és Bácsott gyülekeztek a kuruc »keresztiesek«; az első követeléseket a jobbágyok a földesurral szemben Aradmegyében támasztották, ahol akkor sok volt a szerb telepes és a szerb nagybirtok is. A szerb földesurak, pl. a Jaksicsok, a Petrovicsok Dózsa ellen harcoltak és Zápolyához meg Báthorihoz csatlakoztak le, míg a Bácska és Szerémség népe jórészt együtt harcolt a magyar jobbággal. A rettentő kegyetlenséggel levért parasztlázadás után törvénytelen is szentesítették a terrort és jobbágyellenes valószínűségi helyzetet. 1517- és 1525-ben ezeket a törvényeket kiterjesztették a bányászokra is, akik akkor sztrájkoltak először. Érdekes, hogy a levért parasztlázadás után következett el (1521) Beograd török kézre jutása, a vérbefojtott bányászsztrájk után pedig — Mohács (1526).

A Zápolyákat, Perényieket és Báthoriakat, a Petrovicsokat és Beriszlávicokat ugyan az ország elvesztése nem túlságosan érdekelte. Megtartották hatalmukat és birtokukat, Zápolya maga meg így vált királlyá és hamarosan öpen a törökre támaszkodott a Dózsa és »Fekete emberek« népe, meg a versenytárs Habsburgok ellen. Elmúlt a török és a jobbágytelepítő Hunyadi Mátyás ideje és Petrovics Péter a Zápolya tanácsadója, aki Dózsa elfogta és Báthorinak kiszolgáltatta, most a török kezéből fogadja el Krassó és Szerény megyék birtoklását. Báthorinak egymagának nyolcvan ezer jobbágy műveli a földjét, Török Bálint meg fegyveres erővel »szerez« hat megyét birtokába.

Annál jobban érdekelte az ország elvesztése a jobbágyot és zsellért és a Szerbiából átözönlött gazdátvesztett szabadparasztot. A háború most az élet egyetlen formája lett. A »nagy háborúk« is szinte állandósultak, de mindennapi és kiküszöbölhetetlen volt az u. n. »kisháború«, a határviillongás. Már pedig határ akad bőven. Az ország három részre szakadt és Erdély, Habsburg-ország és török hódoltság között épp úgy kihasználják az urak a határmenti helyzetet, mint akár a vallásújítást is, hogy egymás ellen hadakozhassanak és birtokot hódíthassanak, gulyát, embert hajtsanak el. Megszűnik minden különbség háború és fosztogatás között. A jobbágy, a paraszt, a zsellér szenvedti meg ezt az állapotot. Ő szenvedti meg már magát a katonaság jelenlétét is. A katona többnyire idegen, leginkább német, odahaza is fosztogatja a népet, zsoldját soha sem kapja kézhez és kénytelen portyázni, rabolni, fosztogatni. A zsold egyre ritkább lesz, mert a pénz is egyre

ritkább ezen a vidéken. Az egykori kereskedelmi utak — Amerika felfedezése óta — ezen a tájon vesztenek jelentőségükből, mert az Atlanti Óceán vidéke válik most fontos gócponttá. A katona hát kénytelen volt fosztogatni. Kérdés csak az volt: kit fosztogat a zsoldos katona: urat-e vagy parasztot. Ez persze attól is függött, ki volt a zsoldos katona? Idegen nemzetiségű (német), vagy erre a vidékre való magyar, vagy szerb »végvidéki« — és: úrhoz kötötte-e szerződése, vagy, szokott jobbágy, szabadparaszti hajduvezérnép!

Mert ebben az időben sok volt a magyar szokott jobbágy, bujdosó szegény legény, hajdú, meg a Szerbiából török uralom alól szokott »uszkok« — kozákokhoz hasonló szabadparasztok, akit az itteni főnemesek szívesen törtek volna újra jobbágyosorba. Ezek a különböző származású szegénylegények kisebb csoportokba verődve fegyveresen jártak-keltek és sokszor elszegődtek a végvárokba zsoldosnak is. Falusi szegény papok, különösen református »prédikátorok« sokat faryáztak közöttük és szabad vitákat folytattak velük szabad életéről és jobbágyorsról.

Míg »János király«, Zápolya régi nagy ellensége volt a jobbágyoknak, Habsburg Ferdinánd, az idegen, a német még akart élni és jobbágy védő politikát hirdetett, hogy így megverje magának Zápolya ellen és török ellen a kóborló szabadcsapatokat és zsoldosokat. Persze ő is a szavaknál maradt, mert hiszen a nemesi országgyűlés, a »karok és rendek« nem szavazzák meg javaslatait.

Különösen súlyos lesz a szellér helyzete a főúri önkény idején, mert hiszen nincs saját földje és így a roboton kívül jobbágy gazdáknak is dolgozik a megélhetésért és sokszor úrdolgára is ő megy a jobbágygazda helyett.

Török uralom alatt is gyakori volt a »zulum«, a jobbágy, a »rája« kifosztása, a törvényes szolgáltatásokon túli követelés és a török namcsak a felnőttest hajtotta el, de a gyereket is elhurcolta janicárnak. Igaz nem kellett itt katonáskodnia hivatalosan a jobbágyoknak, viszont fegyvert sem hordhatott, hogy védekezzen a fojtogatók ellen. Legtöbbször persze a határmenti paraszt szenvedett, mert innen is, onnan is zaklatták és fosztogatták. Vajdaság rövid idő alatt pusztasággá változott. A szerb menekültek fegyveres kóborlók, hajdukok és zsoldosok már nem remélték ekkor, hogy szabad parasztként visszatérhetnek a török uralom alól felszabadított egykori hazájukba, Szerbiába, nem remélték ezt már a telepes szerb jobbágyok sem. De gondoltak arra, hogy új hazájukat felszabadítják a török uralom alól, hogy itt élhetnek még esetleg szabad népként, szabad parasztként. Ezt a hitet erősítette meg bennük és szervezte közöttük a hirtelen felbukkant »Fekete ember«, a Mohács utáni napokban, amikor a Bánátban a magyar-szerb földesúr, a Bácskában és Szerémségben meg a török uralkodott.

A Fekete ember legendás alakja a szerb történelemnek. Származását, kilétét ma sem tisztázta teljesen a történelemírás. A főurak azt beszélték róla, hogy Zápolya kocsisa volt, a nép hitte, hogy a szerb deszpóták, vagy a görög császárok unokája Jován Nenádnak nevezette magát és cárként tisztelték. Kis szabadcsapat élén állt és mert tisztán állott előtte a cél: szabad hazát teremteni a szabad szerb parasztnak a felszabadított Vajdaság területén és nagy kezdeti sikereket ért el — ezrével csatlakoztak hozzá a bujdosók és zsoldosok a Vajdaságból és Szerbiából. Rővidesen tizenötezer főből állott a serege s ezzel döntő jelentőségű tényező lett a Duna mentén, hiszen sem Zápolyának, sem Ferdinándnak nem volt nagyobb hadserege.

A Fekete ember nem volt fölkelő jobbágyok vezére, nem volt parasztlázadó, a Dózsák, a Gubecek, a Münzerek fájából. Nagy jelentőségre szert tett hajduvezér, vagy zsoldoskapitány volt, aki azonban nem szegődött el idegen értekek védelmébe és saját felszabadító céljaiért küzdött. Katonyi zsoldos hajdúk voltak, de bujdosó szegénylegényekből váltak zsoldosokká, akik szabad hazát akartak teremteni maguknak. Jován Nenád, mint zsoldoskapitány természetesen koránhat iratlan törvényei értelmében szintén kénytelen volt fosztogatni, hogy elláthassa hadseregét. Ezen a ponton múltot kivé fejlődik és hová, mivé válik mozgalma: népfosztogató zsoldosok portvázásává, vagy felszabadító háborúvá. A Fekete ember nem a jobbágyot, de a törököt és a főurakat fosztogatta. Így vált — akarva vagy nem akarva: egyre megy, de tudjuk, hogy tudatosan — népfelszabadító vezérré, aki a külső és belső elnyomó ellen harcol. Igaz rövid idő alatt sikerül is felszabadítania Bácskát a török uralom alól. Ezen a ponton vált mozgalma nemcsak a nemzeti, de a népvonalon is felszabadítóvá és hűbériség ellenessé. Annak a hírére

ugyanis, hogy birtokaik felszabadultak a török uralom alól — hazatértek az emenkült földesurak, hogy beüljenek a nép által felszabadított birtokokba. A Fekete ember nem fogadta be a nemeseket. Egykori birtokaikat a felszabadító harcosoknak juttatta szabad birtokként. Ezáltal természetesen most már újra összeközösbe került a főurakkal: Radics Bozsicscsal csakúgy, mint Török Bálinttal s másokkal. Török Bálint különösen nagy ellensége lett Jován Nenádnek, hiszen Szubotica az ő birtoka volt, most pedig a Fekete ember katonai támaszpontja lett, miután a kettejük közt lefolyt csatából Török Bálint vesztes félként került ki.

Bácska felszabadítása után a »cár« átkelt a Dunán és néhány várat el is foglalt a Szerémségben a töröktől. Ezalatt Török visszafoglalta Szuboticát, mire a Fekete ember Szegedre tette át székhelyét és folytatta a Szerémség felszabadítását a török uralom alól. Minthogy nem volt tűzérsege, Beriszlávicsal akart szövetségre lépni, de a főúr erről hallani sem akart, hiszen egyre özönlött még a szerb nép Jován Nenád hadseregébe, míg a főurak egyre inkább távolodtak tőle, a főúri birtokok fosztogatójától.

A Fekete ember korának keretei között nem szervezhette meg a felszabadított területen a gazdasági életet, nem szervezhetett sem hadi, sem ellátási ipart, sem kereskedelmet és szállítást, de mert kereskedelmi cikkekre is szüksége volt, itt-ott kénytelen volt, az idők szokásaihoz híven, kereskedő karavánokat is megszervezni. Félig rablólovag, félig néptribún így a Fekete ember, de soha nem felejté a célt: szabad haza teremtését a szerb szabad parasztnak. És míg a szerbek hivatalos vezére, a deszpota, a főúr Beriszlavics elszegődik Ferdinánd táborába, de csak miután várakra, városokra, birtokokra és pénzre ígéretet kapott, a Fekete ember, mikor a Zápolya párti főurak ellenségeskedése miatt szintén kénytelen Ferdinánddal alkudozni és táborába lépni, csak egy feltételt állít: nem birtokot a maga részére, hanem várostrom készülékeket kér hadserege részére a szent cím érdekében.

Ebben az időben, már mind a török ellen harcoló szerbek Ferdinánd mellé szegődtek, Zápolya oldalán csak a szerb főurak és jobbágy csapataik állnak. A dunai flottilla, a sajkások is elhagyják vezérüket, Radics Bozsicsot és a Fekete ember parancsnokságát ismerik el. A Zápolya párti főurak egy csatában legyőzik Jován Nenádot, de oly nagy csapatokban özönlenek átról a szökött parasztnak seregébe, hogy egy percre sem gyengül meg ereje. Zápolya belátja, hogy le nem verheti a Fekete embert, megpróbálja leszerelni, magához édesgetni, csalogatni. Ez a terve sem sikerül. Ekkor emberei magukhoz csalják, megtámadják, lesből súlyos sebet ejtenek rajta. Sebesülten viszik el Szegedről egy közeli faluba, ahol Török Bálint csatlósai a már haldokló »cárt« legyilkolják (1527).

Halála után újra érvényesülnek Vajdaságban a főúri csapatok és folytatják egymás elleni birtokszerező háborúikat a jobbágy rovására. Zápolya a török kezéből fogadta el a királyi méltóságot, a Fekete ember egyik parancsnoka, Szubota Vilics szintén átlépett török szolgálatba, míg a másik parancsnok Radoszav Cselnik folytatta ugyan még a török elleni háborút, de a nagy célkitűzések nélkül, egyszerűen, mint Ferdinánd zsoldos katonája. A deszpota is átvált török szolgálatba, akár Petrovics Péter is, míg a szerb parasztnak állandóan költözködnek, olyan országot keresvén, ahol nem kell hogy jobbágygá fájjenek. Ilyen országot nem találhatnak a XVI. században és így vagy jobbágygá, vagy pedig fosztogató-harcoló hajdúvá és zsoldos katonává válnak és fegyveresen várják napjuk kelését, az alkalmat egy újabb kísérletre, szabadságuk kivívására.

»Az osztályokra tagolt és osztályellentéteken nyugvó polgári társadalom helyébe olyan egyesülés kerül, amelyben minden egyes tag szabad fejlődése a többi tag fejlődésének a feléltel.« (Marksz)